

Nemzetiség és irodalom

Turczel Lajos: Visszatekintések kisebbségi életünk első szakaszára. Dunaszerdahely, Lilium Aurum kiadás 1995. 216 p.

Szerzőnk ez év szeptember havában tölti be nyolcvanadik életévét. Ilyenkor nemcsak szokásos, de illő is, hogy legújabb könyvének méltatása előtt röviden bemutassuk életét és életművét. Annál is inkább, mivel az ismertető kötet szerves folytatása, kiegészítése eddigi irodalomtudományi munkásságának.

Turczel Lajos kutatói és oktatói pályája legkevésbé sem „királyi út”. Miként sokunkét, az ő életét és munkálkodását is a kisebbségi sors jellegzetes körülményei alakították kanyargóssá. Elég csak fölillantani életének (általában bizonyára hiányosan ismert) főbb mozzanatait, hogy lássuk, nem valamiféle szellemi kedvtelés kielégítése, hanem a sors igényelte szolgálat vállalása határozta meg tevékenységét, anélkül azonban, hogy akár a legártatlanabb mértékben is engedett volna a szigorú tudományosság követelményeiből.

Ipolyszalkán született, Érsekújvárott járt középiskolába, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán végzett 1942-ben. Háromévi frontszolgálat után fél esztendő telt szovjet hadifogságban, oly mostoha körülmények közt, hogy hazatérve a teljes jogfosztottság éveit súlyos betegen éli át szülőfalujában. Némileg felépülve előbb hivatalnokként, majd egy ideig intézőként is dolgozik a szomszéd község, Kiskeszi állami gazdaságában. Ekkor, az ötvenes évek elején tudatosul benne, hogy a kollektív megtorlás idején a nemzetiségi magyarság fennmaradásának legfőbb záloga, az anyanyelvű iskolarendszer oktatók nélkül maradt, s az 1948-i rendszerváltás után is csak részlegesen folytatódhatott a tanítás. Ezért a pozsonyi Komenský Egyetemen - levelező diákként - elvégzi a tanári szakot, s egyidejűleg a komáromi magyar gimnáziumban tanít. 1954 és 1959 között a pozsonyi pedagógiai főiskola, majd 1959-től nyugállományba vonulásáig a Komenský Egyetem Magyar Tanszékének oktatója, illetve vezetője.

A nemzetiségmentő pedagógusi szándék áthatja irodalomtudósi munkálkodásának első szakaszát (1950-1965) is. Ezekben az években példás buzgalommal ismerteti, bírálja, méltatja a „harmadvirágzásba” szökkenő szlovákiai magyar irodalom alkotásait, s közülük az általánosabb értékűeket kötetekben is megjelenteti (*Írások mérlegen*, valamint *Írás és szolgálat*; mellékesen megjegyezve: ez utóbbi cím akár egész eddigi életművének a jeligeje is lehetne). Ettől kezdve egyre inkább a módszeres irodalomtudomány művelése felé fordul. Központi témájaként a két háború közti csehszlovákiai magyar szellemi élet s ezen belül is főként az irodalom fejlődési feltételeinek és műfaji problémáinak az érlelődését, illetve eredményeinek az értékelését választja. E tárgybeli főművét is - *Két kor mezsgyéjén* címmel (1967) - a többszörösen összetett és sokfelé ágazó, ugyanakkor fölöttébb vegyes értékű anyag gondos feltárásának, rendszerezésének és érzékeny elemzésének szenteli. E sorok írója mindmáig megtiszteltetésnek érzi, hogy ennek, a maga műfajában egyedülállóan jelentős irodalomtörténeti monográfiának 1966 decemberében - a Komenský Egyetem felkérésére - méltatója és ajánlója lehetett Turczel Lajos habilitációs vitáján. Az azóta kiadott irodalomtudományi esszék és tanulmányok lényegileg az említett főműben kijelölt témákat dolgozzák fel, új távlatokba helyezetten, szélesebb összefüggések rendszerében, ahogy erre a gyűjtemények címei is utalnak (*Portrék és fejlődésképek*, 1977; *Hiányzó fejezetek*, 1982; *Tanulmányok és emlékezések*, 1987).

Mindezen művek, szerzőjük vallomása szerint, „valóságos régészi munkával készültek. Közös jellemzőjük szembeötlőn az, hogy a bennük érvényesülő aprólékos adatgyűjtés és gondos anyagközlés sohasem öncélú. Azt érzékelteti, hogy a kisebbségi nemzetiség miként próbálta - mégoly nehéz körülmények között is biztosítani értékmentését, fennmaradását, fejlődését. Szélsőséges példa gyanánt hadd említsem meg Turczel Lajosnak e folyóirat 1993.

évi 4. számában méltatott sporttörténeti könyvét (*Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918-1938*, 1992), amely nyilvánvaló kitérő az egységes életműben. Ám csak tárgya folytán kitérő, hiszen a szándék is, meg a módszer is ugyanaz: tudományosan rendszerezett adatokkal szemlélteti, hogy a két háború közti időszakban - e sajátos területen is - miként működhetett a nemzetiségi öngazgatás. Lám, e sporttörténeti munka, pontosan úgy, mint az irodalomtudományi művek hosszú sora, a nemzeti kisebbség létproblémáinak a legérzékenyebb vetületeit elemezte.

A nemrég megjelent s mostani cikkemben méltatandó Turczel-könyv szintén a két háború közti, valamint – részben - a szlovák állam idejére is áthúzódó felvidéki magyar nemzetiségi irodalom s általában szellemi élet jelenségeit vizsgálja, a szerzőre mindig jellemző teljességigénnyel. Ezúttal különösen jó hasznát veszi az újabban egyre inkább hozzáférhetővé váló levéltári anyagoknak. S olykor bizony előfordul, hogy egyik-másik levéltári anyag - jelentés, vélemény, javaslat - hangvétele a humor határát súrolja; bizonyítékkal arra, hogy keserves közép-európai életünkben nemcsak sötét tragédiák, hanem - nagy ritkán - derűs komédiák is sorjáznak. S tudós szerzőnk ezeket is, azokat is jó érzékkel mutatja be.

A kötet négy részre tagoltan tárgyalja mindig értékes mondandóját. Általában megállapítható, hogy az így csoportosított esszék és tanulmányok - főleg terjedelmüket tekintve - eléggé egyenetlenek. Vannak köztük fölfedezésértékű új közlemények, s ezért bővebb anyagot felölelők (ilyen például *A csehszlovákiai magyar tudományos élet alakulása a két háború között*). Vannak viszont olyanok is, amelyek korábban már feldolgozott témákat egészítenek ki, újonnan lelt adatokra támaszkodva, mindig szerfölött tanulságosan. Ez utóbbi utalás példaként - illetékességemre hivatkozva - hadd említsem meg, hogy Turczel már többször és mindig meggyőző hozzáértéssel foglalkozott a Sarló és a sarlósok sokat vitatott szerepével a két háború közti szlovákiai magyar szellemi életben. Most mégis - jórészt levéltári anyagokra támaszkodva, de személyes tapasztalatokat is felhasználva - értékes új tanulmányt közöl *A pozsonyi Terebessy testvérekről* (Kettős portré a sarlós nemzedék galériájába alcímmel). Igaz, a szövegből is egyöntetűen kitetszik: voltaképp nem két, három Terebessyről szól e különösen elgondolkodtató történet; hiszen az apáról is széleskörűen tanulságos, jóllehet több ponton (például a Bartók-kapcsolatokra vonatkozóan) hiányos arcképvázlatot olvashatunk itt. Főleg azonban a tragikus sorsú s - az én emlékeim szerint is - kivételesen rokonszenves fiatalabb Terebessy fivér igaz barát szomorú sorsát ismerhetjük meg, sötét színekbe vesző közép-európai háttérrel...

Turczel új könyvét érdeme szerint értékelve az első rész hét tanulmányából az irodalmi szervezkedés aprólékos s mégis többszörösen tűnődésre készítő bemutatása ragadja meg a figyelmet. Oly kor volt ez, főleg a húszas évek, amidőn - Reviczky szavát idézve - „hült vágyak, elzúllott remények” halmozódtak egymásra. E fontos dolgozat mellett főként a Fábryról közölt újabb esszé emelkedik ki a kötetből. Ez a *Fábry Zoltán keresett igazságai és elzuhant reményei* című, minden tekintetben hitelesnek tekinthető elmélyült értékelés kiváltképp Magyarországon érdemelne figyelmet, hiszen itt még mindig akadnak bárgyú dilettánsok, akik az Illyéstől találóan oltárórzőnek nevezett nemzetiségi klasszikusunkat nem átallják „az előző rendszer hivatalos szószólójának bélyegezni. Ilyenokről írta Péguay, hogy akik semmit sem csináltak, lebecsülően szólnak azokról, akik tiszta hittel a köz javára tevékenykedtek. Turczel esszéje példás árnyaltsággal elemzi a „stószai remete” erkölcsi és szellemi magatartását, írói életművét és irodalomszervező tevékenységét.

A könyv második ciklusa hat tanulmányban vizsgálja a nemzetiségi területen továbbélő magyar irodalmi hagyományokat és magyarországi kapcsolatokat. Mivel az ilyen művek - esszé- és tanulmánykötetek - jellegüknél fogva változóan hatnak az olvasóra, meg kell vallanom, hogy én ebben a részben találtam a legtöbb olyan írást, amelyeket meglepetten, az újdonság erejének örülve olvastam. Ilyenek mindenekelőtt Ipolyszalka két író szülöttjének: Csepreghy Ferencnek és Radványi Kálmánnak a portrévázlatai. Természetesen nem a

bemutatott szerzők különleges értéke miatt, hanem főleg azért, mert a tájainkon születettek közül jobbra (és indokoltan!) csak a nagyokat ünnepeljük: Balassit, Jókait, Czuczort, Madáchnot, Tompát, Kálmánt, Mikszáthot... Szerzőnk közlése arra figyelmeztet, hogy - szükséges feladatként - legfőbb ideje lenne már elkészíteni a szlovákiai magyar etnikai terület teljes irodalmi földrajzát.

Ugyanezen második ciklusból, irodalomtörténeti értékénél és rengeteg új anyagot közlő jellegénél fogva, méltán emelkedik ki a *Komlós Aladár szlovákiai pályakezdése és későbbi irodalmi kapcsolatai* című hiánypótló tanulmány. Hiszen Komlós is azok közé tartozik, akiknek kiemelkedő szerepe sem az otthoni, sem a magyarországi irodalmi életben még mindig nincs kellően méltányolva. Más szempontból tekinthető figyelemkeltőnek az az esszé, amely *Szlovákiai magyar irodalmi triptichon Márai Sándorról* címmel lényegbe hatolón tárja föl a *Kassai őrző* szerzőjének hazai gyökereit és pályakezdését, s meglepő módon az első kísérletek közt a *Gyilkosság* című Kafka-elbeszélés fordítását. E bizonyíthatóan első magyar Kafka-fordításból kiindulva Turczel Lajos finom irodalomesztétikai érzékkel elemzi a Márai-életmű viszonyát Franz Kafka írói világához.

A harmadik csoportba sorolt öt tanulmány a tudományos élet és a közművelődés széles területén tekint szét. Itt olvashatjuk a már említett fontos dolgozatom tudományos élet alakulásáról és főbb képviselőiről. Ezenkívül fölfedezésértékű a Pozsonyban megjelent sajtótermékek kritikai szemrevételezése, valamint - külön tanulmányként - a *Magyar Minerva* című folyóirat monografikus vizsgálata. E két utóbbi tanulmány, Turczel más munkáival együtt, nélkülözhetetlen alapul szolgálhat egy megírandó igényes és szükséges szlovákiai magyar sajtótörténethez. Ugyancsak e harmadik ciklusban némi fejcsóválással olvastam egy rövidke vázlatot a *Magyar nyelvű tankönyvírás az első Csehszlovákiában* címmel. Nem kétséges, alapvető jelentőségű lenne a tankönyvek elemzése tárgyi és nyelvi szempontból. Most azonban csupán arra kérem szerzőnket, ne vegye tőlem rossz néven, amiért áttekintésében - véleményem szerint - nem foglalkozik tüzetesebben a történelemórákon használatban volt tankönyvekkel. Én például máig sem felejtettem el, hogy a felsőbb osztályokban František Bidlo prágai professzor magyarra fordított tankönyvéből tanultuk a történelmet, alkalmanként bizony némi csodálkozással. Arra szintén jól emlékszem, noha ez nem annyira a történelem anyagával, mint inkább szellemével függ össze, hogy a csehszlovák állami himnuszban, amelyet kötelezőn tanultunk és énekeltünk, a „země česká domov můj” (*cseh föld a hazám*) szövegrész magyarul így hangzott: *csehszlovák föld a hazám*. A himnusz második - szlovák strófájának a magyarokra vonatkozó sora: „zastavme sa bratia, ved sa oni ztratia” (álljunk meg, testvérek, hiszen *ők elpusztulnak*) a mi változatunkban ekként módosult: „állj meg, szlovák testvér, elmúlik a veszély”. Talán nem is idéztem volna föl e mosolykeltő emléket, ha a csehszlovák himnusz nekünk tanított magyar szövegét nem épp Turczel Lajos egyik gyermekkori jótevője, Farkas István készítette volna. De hát, lám, ilyen különös élethelyzeteket teremt a nemzetiségi sors...

A negyedik részben két eléggé eltérő tematikájú tanulmány olvasható. Az első a magyar lakosság jogi helyzetét tekinti át, igaz, oly módon, hogy a szerző - a címtől némileg eltávolodva - kiemelten foglalkozik a szellemi élet s ezen belül is főként az irodalom vonatkozásaival (betiltások, elkobzások stb.). A második tanulmány pedig a már szóba hozott párhuzamos portrétanulmány a Terebessyekről, bőséges jegyzetanyag - főleg levéltári leletek - beiktatásával.

E rövid áttekintés a teljesség szándéka nélkül számolt be Turczel Lajos újabb művéről. Helyenként az ismertető ízlése szükségszerűen háttérbe szorított bizonyos jelentős szempontokat vagy értékeléseket. Az ilyen jellegű esszé- vagy tanulmánygyűjteményeknél e sajátosságot természetesnek tekintve bizvást remélem, hogy sikerült kellőképp érzékeltetnem Turczel Lajos e könyvének - és egész életművének - kivételes jelentőségét.

Aki, mint szerzőnk, nemcsak eredményes kutatómunkát végez, és kutatásainak eredményeit értékes művekben közli, hanem két évtizeden át, irányítója is volt a szlovákiai magyar tanárképzésnek, olyan tanítványokat nevelt egyetemese irodalomtudományunk részére, akik méltó folytatói tevékenységének. Itt most-példa gyanánt- csupán azokat említhetem, akiknek munkáját a mesterük előtt is tisztelgő elismeréssel kísérhettem figyelemmel: Koncsol László, Zalabai Zsigmond, Szeberényi Zoltán...

Akinek pedig az iskolateremtő életművét ily kiváló tanítványok folytatják, az elégedetten és mérgek nélkül ünnepelhet nyolcvanadik születésnapján.

Dobossy László